

УДК 37.014 (477)

Олександр Дем'янчук

ФІЛОСОФСЬКІ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ В ПОСТКОМУНІСТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ НА МЕЖІ СТОЛІТЬ

Перехід від тоталітаризму до демократії означає зміну самої філософи суспільства, реалізацію суспільних інтересів не за рахунок інтересів особистості, а шляхом їх пріоритетного розвитку. В контексті загальносвітових процесів економічної, політичної та соціальної глобалізації, так само як і трансформації інформаційного суспільства у суспільство знань, суттєво підвищується значення освіти для всіх без винятку аспектів національного розвитку. В цій статті проведено порівняльний аналіз діючої нині в Україні парадигми освіти, успадкованої від старої радянської системи, і парадигми освіти майбутнього, спрямованої на підтримку та всебічний розвиток здібностей кожної окремої особистості. Сформульовано нагальні проблеми, від розв'язання яких суттєво залежить реальне реформування системи освіти відповідно до загальних суспільних реформ, та показано можливі шляхи їх вирішення.

Кінець ХХ століття відзначився лавино-подібним розпадом комуністичної системи і виникненням значної кількості держав, нових і за національними ознаками, і за суспільним устроєм (чи принаймні орієнтацією на нове суспільство). Деякі вчені називають цей парад антикомуністичних переворотів "глобальною революцією" [1], ланцюгом радикальних змін у внутрішньому устрої та структурі й характері зовнішніх зв'язків багатьох країн світу. Попередня політична, економічна й соціальна організація людського суспільства виявилася неспроможною вирішити більшість проблем існування людства в умовах конфронтації двох систем, не змогла створити режим сприяння вільному розвитку особистості в будь-якому місці земної кулі.

В контексті глобальних процесів Україна змушена вирішувати одночасно велику кількість взаємопов'язаних проблем економічного, політичного та соціального характеру. "Національний розвиток" у його традиційному розумінні - шляхом поступового вдосконалення суспільних інституцій та технологізації економіки і супутного вирішення проблем соціального захисту людей - доповнюється необхідністю

руйнування старої системи, яка несумісна з принципами й цінностями відкритого демократичного суспільства [2]. Але абсолютно необхідна для цього підтримка народними масами революційного/реформістського процесу прямо залежить від економічних і соціальних факторів, інакше кажучи, від рівня життя в даний момент і тенденцій його змін на найближчу перспективу. Тому цілком зрозуміло, що держава прагне насамперед вирішувати сьогоденні проблеми, відкладаючи перспективне державне будівництво на невизначене майбутнє. Виправдана з точки зору поточного моменту, ця політика закладає основу для майбутніх проблем руйнування "новозбудованого" за останні роки та створення принципово нового порядку, замість того, щоб поступово формувати елементи майбутнього суспільства.

Однією з головних складових діяльності суспільства, яка вирішальним чином впливає на напрям і темпи національного розвитку, є освіта. Всі основні теорії національного розвитку - теорія модернізації, теорії залежності та вивільнення, розвитку людського потенціалу, а тим більше постмодерністські теорії - на чільне місце

серед факторів розвитку ставлять освіту як засіб економічного росту, демократизації та підвищення соціального добробуту.

Завдання цієї праці - показати необхідність на сучасному етапі здійснення розвитку освіти випереджаючими темпами в порівнянні з іншими сферами суспільного життя, а також сформулювати пов'язані з цим першочергові проблеми й деякі шляхи організації їх вирішення.

Етапи розвитку суспільства і роль освіти

Національний розвиток і в капіталістичній, і в соціалістичній системах передбачає нагромадження капіталу з метою досягнення економічного зростання, яке є основою підвищення продуктивного потенціалу для подальшого розвитку держави. Різниця між цими системами полягає в способах використання ресурсів, як матеріальних, так і людських: в капіталістичній системі ринкові відносини та конкуренція між виробниками обумовлюють інтенсивне використання капіталу та пріоритет росту над рівністю розподілу, тоді як в соціалістичній планове нагромадження капіталу та плановий розподіл продукції є невід'ємним атрибутом системи з пріоритетом рівності над зростанням [3].

Відповідно значними є відмінності в розвитку людського потенціалу нації в обох системах. Якщо в капіталістичній системі людський потенціал зростає на основі індивідуального розвитку кожної окремої особи, відкритого (конкурентного) відбору й працевлаштування, то в соціалістичній розвиток особистості підкорений колективним інтересам, а відбір і працевлаштування здійснюється за плановими принципами [4]. Тобто, філософія розвитку суспільства в капіталістичному світі в центрі уваги тримає вільний розвиток особистості й через нього - служіння суспільним інтересам, а в соціалістичному - пріоритетом є суспільний розвиток, і розвиток особистості підпорядкований колективним інтересам.

Нова суспільна формація, що поступово народжується в посткомуністичних дер-

жавах, вимагає формування відповідної політичної системи, економічних відносин і соціальної інфраструктури, що гармонійно взаємодіятимуть між собою і забезпечуватимуть саморегульований розвиток суспільства. Тобто, в посткомуністичних державах мають бути створені й розвинені інститути майбутнього відкритого суспільства - політичний плюралізм, рівноправність форм власності, свобода підприємництва, організація політичного, суспільного та професійного самоуправління. З тактичної позиції ці держави мають вирішувати завдання:

- зміни законодавчої бази для забезпечення індивідуальних свобод, формування й легалізацію діяльності політичних інститутів, закладення конституційних основ нового суспільства;
- перебудови економіки для створення умов конкуренції, вільного підприємництва, екологічно безпечного виробництва (в широкому розумінні цього терміна);
- розвитку нових суспільних відносин, нової суспільної культури, переходу до справді відкритого суспільства [5].

На думку деяких аналітиків, для вирішення першого завдання необхідно не менше шести місяців, другого - не менше шести років, а для третього - понад шістьдесят років [6]. Але ці оцінки базуються на теорії модернізації, тобто на положеннях, які стверджують необхідність для держав, що розвиваються, пройти шлях розвинених капіталістичних країн і досягти відповідних стандартів життя. В той же час приклад ряду азіатських і латиноамериканських країн свідчить, що і шляхів розвитку, і стандартів (прикладів для наслідування, орієнтирів розвитку) може бути набагато більше, і ця різноманітність якраз гарантує капіталістичний світ від статичності, є основою для подальшого розвитку і розвинених держав, і тих, що розвиваються.

Суспільствознавці виділяють ряд етапів розвитку людства з первісних часів і до наших днів, пов'язуючи їх з рівнем розвитку технічних засобів виробництва, комунікацій, рівнем потреб споживання й суспільних

відносин. Тут нема необхідності зупинятись на аграрному чи ранньому індустріальному суспільстві, оскільки нині держави, що знаходяться на такому низькому рівні розвитку, не відіграють значної ролі у світі. Якщо говорити про посткомуністичні країни, то більшість з них (в тому числі Україна) технологічно наближаються до найрозвиненіших країн світу, а тому є сенс розглянути етапи постіндустріального (шформаційного) суспільства і суспільства, що йде за ним - суспільства знань.

Постіндустріальне або інформаційне суспільство, як його називають суспільствознавці, є природним продовженням розвинутого індустріального суспільства і обумовлене значним розвитком комп'ютерної техніки та поширенням комп'ютерних технологій управління практично в усі галузі виробництва. Відбувається значна інтелектуалізація праці - близько 80 % всіх професій нині відноситься до розумової праці[6]. Інформація та засоби роботи з нею стають одним з найцінніших видів товару, а її збирання, обробка та поширення - одним з основних видів професійної діяльності. Інформаційне суспільство завдяки переважанню нематеріального характеру виробництва та споживанню інтелектуальної продукції, для якої дуже важко встановити непрозорі кордони, є зародком майбутнього глобального суспільства. Замовником, виробником і споживачем інформації, як однієї з основних цінностей, виступає саме суспільство або певні суспільні групи, і досить рідко - окремі індивідууми.

Для успішного персонального професійного розвитку в такому суспільстві людині абсолютно необхідна повна шкільна освіта, додаткова фундаментальна інтелектуальна підготовка і професійна освіта. Крім того, освіта покликана забезпечити масову підготовку споживачів для інтелектуальної продукції. Отже, вона виступає рівноправним партнером економіки, виконуючи її замовлення на підготовку інтелектуальної робочої сили та відповідних споживачів.

Система освіти України за своєю структурою та філософією розвитку особистості,

в першу чергу в межах потреб суспільства, значною мірою відповідає вимогам інформаційного суспільства. Обов'язкова повна середня освіта, широка мережа університетів, професійних середніх і вищих навчальних закладів загалом має забезпечити достатній розвиток особистості. Водночас вузькоспеціалізований характер професійної освіти й детермінізація навчальних планів відповідно до обраної на ранній стадії навчання професії обмежують набір варіантів для подальшого вдосконалення чи перепрофілювання фахівців, яке неминуче настає для абсолютної більшості випускників вищої школи в умовах стрімкої інтелектуалізації виробничої діяльності. Крім того, слід враховувати, що інформаційне суспільство, в яке Україна тільки входить, є фактично минулим часом для ряду розвинутих держав, де відбувається поступовий перехід до нового суспільства - суспільства знань.

У суспільстві знань персональні комп'ютери стають повсякденним інструментом майже для кожної людини. На відміну від інформаційного суспільства, де збиранням, обробкою та передаванням інформації в основному для суспільного споживання займаються лише професіонали, у суспільстві знань це може робити кожний. Виникають принципово нові професії, пов'язані зі створенням віртуальної реальності. Традиційна фундаментальна й професійна школи вже неспроможні повністю підготувати працівників інтелектуальної сфери. Розвиток засобів транспортування та зв'язку, міжнародна виробнича й торгівельна кооперація значно послаблюють міжнаціональні кордони та призводять до значного зростання міжнародної конкуренції на ринку робочої сили. Суспільства з низькою якістю підготовки працівників приречені на швидке скочування на периферію світового розвитку [7].

Освіта для суспільства знань

Розглянемо, за якими характеристиками має відрізнятися система освіти у суспільстві знань від такої в інформаційному, або постіндустріальному суспільстві.

За визначенням американських футурологів, *"суспільство знань - це ера розвитку людства, коли людською спільнотою є увесь світ, а основним видом виробничої діяльності є додавання вартості до обміну інформацією та надання послуг"*. Артур Харкінс визначає знання, як *"своєчасне та правильне застосування інформації"* [8]. Можна також визначити знання, як *продукт індивідуальної обробки та застосування інформації, тоді як власне інформація є продуктом суспільної обробки та застосування об'єктивних даних, отриманих від дослідження природних і суспільних процесів*. Отже, коли ми говоримо про знання як вид товару, ми повинні враховувати його індивідуальний характер.

Парадигма інформаційного суспільства, за Артуром Харкінсом, полягає у:

- дотриманні встановлених стандартів у мисленні, навчанні та роботі;
- адаптації до існуючих методів і ресурсів;
- готовності сприймати розпорядження керуючої сили;
- застосуванні загально визнаних методів вирішення проблем (розв'язання задач).

Для парадигми суспільства знань характерні:

ПАРАДИГМА ІНДУСТРІАЛЬНОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

- національний та до певної міри міжнародний контекст розвитку
- розвиток особи на основі загальної грамотності та базових навичок і умінь
- однаковий набір стандартів для всіх учнів
- зовнішній контроль і примусова дисципліна
- об'єктивне оцінювання за встановленими стандартами, тестування і конкуренція
- однаковий фундаментальний навчальний план для всіх
- навчання здійснюють лише спеціально підготовлені професіонали

- взаємне погодження стандартів навчання/виробничої діяльності партнерами-учасниками процесу;

- самостійне формування свого навчання і своєї роботи;
- співробітництво у визначенні ресурсів;
- готовність враховувати пропозиції керівників і товаришів;
- наявність гнучких способів створення можливостей.

Тобто, якщо в інформаційному (пост-індустріальному) суспільстві головним є засвоєння та наступне відтворення в професійній і повсякденній діяльності досвіду минулого, виходячи з наявних можливостей і ресурсів та використовуючи відомі методи, то в суспільстві знань сутністю буття й розвитку стає створення кожною особистістю нового знання з використанням як наявних, так і нових методів вирішення проблем і ресурсів.

Отже, для нового суспільства - суспільства знань - система освіти повинна мати принципово відмінні характеристики, більше того, відмінну філософію. Артур Харкінс наводить такі порівняння двох парадигм освіти, що відповідають двом етапам розвитку суспільства:

ПАРАДИГМА СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ

- світовий інформаційний контекст людського розвитку
- індивідуальний розвиток здібностей для досягнення найвищого особистого і суспільного потенціалу
- кооперативне встановлення індивідуальних орієнтирів розвитку кожного окремого учня
- внутрішній контроль і самодисципліна
- кооперативне оцінювання - самооцінка і пакетне оцінювання
- різноманітність для кожного учня - навчальний план є засобом досягнення особистих цілей і виконання суспільних обов'язків
- батьки і громадськість є активними партнерами професіоналів у освітньому процесі

Система освіти України, як, власне, і всіх держав колишнього соціалістичного табору повністю відповідає першій парадигмі й зовсім не має характеристик другої. Це означає, що в найближчі кілька років відставання нашої держави від багатьох розвинених країн світу буде тільки збільшуватися. Адже зрозуміло, що одним з небагатьох реальних шансів України на нинішньому етапі розвитку глобального суспільства увійти в світову спільноту є швидке, докорінне реформування системи освіти для досягнення високого рівня конкурентоспроможності своїх людських ресурсів на світовому ринку праці. Саме з позицій постмодерністських теорій, які підтверджують можливість розвитку нетрадиційними шляхами, прориву на окремих стратегічно важливих ділянках суспільного життя, варто розглядати перспективу виходу України у світовий простір як повноправного партнера високорозвинених держав.

Які завдання мають бути вирішені в цьому напрямку, аби наша держава не втратила цей шанс уникнути долі глухої світової периферії?

Загальні проблеми та стратегії їх розв'язання

Як уже зазначалося, зараз практично неможливо змоделювати, а тим більше побудувати структуру майбутнього суспільства, яку посткомуністичні держави матимуть в результаті трансформацій. Відмінності сучасного стану колишніх партнерів по соціалістичному табору, які на початку перетворень були в більш-менш схожих суспільно-політичних умовах і приблизно на одному рівні економічного розвитку, пов'язані значною мірою з передісторією формування цих держав (історично сформовані держави-нації, як Польща, Угорщина, Болгарія, Румунія, чи новостворені держави, як всі колишні радянські республіки) і з національними, ментальними та культурно-етнічними особливостями. Тому і шляхи виходу на нові рівні розвитку в усіх цих країнах будуть, безумовно, різними. Але водночас існують певні спільні закономірності подолання

спадщини комуністичного минулого, боротьби за місце на світовому ринку капіталу, технологій і робочої сили, які потребують глибокого фундаментального дослідження і поступового практичного застосування на національному та міжнародному регіональному рівнях. Отже, якими є закономірності та проблеми, що стосуються розвитку сфери освіти в Україні та в інших посткомуністичних державах?

1. З одного боку, процеси глобалізації суспільства вимагають певної уніфікації систем освіти різних держав з тим, щоб забезпечити вільний рух робочої сили, ідей та інформації. У зв'язку з цим відбувається поступове зближення різних систем освіти, координація вимог до рівнів підготовки фахівців і обсягу загальноосвітнього навчання. І Україна, і решта посткомуністичних держав не можуть лишатися осторонь цих процесів. Водночас реформування освіти в цих країнах часто іде без суттєвого врахування національних особливостей, що знижує потенціал кожної окремої нації. Тому в першу чергу зараз необхідна організація широких порівняльних досліджень в галузі освітньої політики, що охоплювали б значне коло держав різного рівня розвитку і велике коло факторів формування та реалізації цієї політики на національному й міжнародному рівнях.

2. Зовнішні ознаки реформування освіти в Україні та в інших посткомуністичних країнах за останнє десятиліття ще не є свідченням глибоких перетворень. Скоріше навпаки, вони в силу своєї обмеженості лише формальною складовою системи освіти - навчальними закладами - вказують на прагнення "згори" вдосконалити існуючу систему, не змінюючи її суті. (Чеський дослідник Ладислав Церих назвав реформи освіти в посткомуністичних державах "мутацією", тобто пристосуванням до сучасних умов з виникненням новотворів, що невласливі здоровому нормальному організмові [9]). В Україні кілька років тому створена загальнодержавна програма "Освіта (Україна XXI століття)" [10], що є досить детальним планом заходів по

реформуванню існуючої системи освіти. Навіть просте ознайомлення з цією програмою показує прагнення розробників вдосконалити існуючу, а не створити нову, якісно відмінну систему освіти в Україні. І це цілком зрозуміло, зважаючи на те, що в Україні й досі немає цілісної концепції (системи поглядів, уявлень) майбутньої освіти, яка б враховувала не тільки національні особливості держави, але й загальні процеси глобалізації людського суспільства та нові умови співіснування націй на земній кулі. В той же час Росія нещодавно сформувала спеціальну комісію з вироблення стратегії розвитку освіти (так звану "доктрину освіти" [11]). В Білорусі 12 квітня 1999 року затверджена "Концепція розвитку системи освіти до 2010 року" [12]. На жаль, програма "Освіта" в Україні "недосягає" до ролі концепції чи доктрини, тобто, такого політичного документа, який сформулював би основні принципи та віддалені перспективи розвитку системи освіти в нашій державі.

3. Створення нової системи освіти відповідно вимагає суттєвих змін в управлінні освітнім процесом, переходу від керівництва до менеджменту, розробки нової логіки управління в умовах перехідного суспільства зі швидкими й радикальними змінами суспільного та політичного характеру. Адміністративна реформа, що здійснюється тепер в Україні, якраз і спрямована на обмеження "керівних" функцій держави. Певні позитивні зрушення спостерігаються і в роботі Міністерства освіти України - зміна структури та функцій, переорієнтація з управління на координацію та контроль над діяльністю навчальних закладів. Але поза сферою інтересів Міністерства та інших

офіційних органів управління освітою залишається величезний масив компонентів системи освіти - сім'я, засоби масової інформації, неформальні організації, що так чи інакше впливають на формування й навчання особистості.

4. І, нарешті, величезного значення у світлі визначених вище проблем набуває підготовка якісно нових наукових та управлінських кадрів для освіти майбутнього. Мова йде не тільки про підготовку адміністраторів освіти, але й про формування в усіх учасників освітнього процесу нових уявлень про організацію системи освіти та принципи управління нею.

Зазначені проблеми стосуються, як бачимо, всіх компонентів системи освіти - і формального, і неформального сектора. Фактично мова йде про формування нової філософії освіти, що відповідатиме сучасному і майбутньому світові, що забезпечить справді вільний і справді всебічний розвиток особистості і в національному, і в глобальному контексті. С.Ф.Клепко формулює нову філософію освіти таким чином: "Провідний принцип відкриття освіти для відкритого суспільства є принцип особистісно-зорієнтованої поліцентричної інтеграції змісту освіти у взаємодії з принципом плюралізму освітніх систем та принципом поліморфізму знань, який трансформується у принцип політехнологічної побудови змісту освіти" [13].

Завдання вироблення й становлення нової філософії освіти - справа не тільки і не стільки педагогічних наук та академічних лабораторій, - це актуальне політичне завдання для тих суспільно-політичних сил, які прагнуть до побудови відкритого демократичного суспільства.

1. *Солдатенко В.* Революції та історичний поступ України // Політична думка. – № 1–2. – 1999. – С.154–167.

2. *Popper Karl R.* The Open Society and its Enemies. Vol. 2: Hegel and Marx. – London: Routledge & Kegan Paul. – 245 p.

3. *Bullock A., Stallybrass O. (ed.)* The Fontana Dictionary of Modern Thought. – London: Fontana-Collins, 1977. – 291 p.; *Hoogvelt Ankie M. M.* The Sociology of Developing Societies. – London: Macmillan Press, 1976. – 197 p.

4. *Fagerlindl., Lawrence J. Saha.* Education and National Development: A Comparative Perspective (Second Edition).-Butterworth-Heinemann. - P. 238.

5. *Sztopmka P.* Dilemmas of the great transition (A tentative catalogue). Paper presented at the seminar on convergence theory, Swedish Centre for the Advancement of Social Science, Uppsala, Sweden, May 1991.- Preprint, Krakow, Poland. - 39 p.

6. *Dahrendorf R.* Reflections on the Revolution in Europe.- London: Chatto & Windus, 1990. - 234 p.

7. *HarkinsA., GrochowskiJ., Stewart B.* Anticipatory Learning Communities. Prepared for and delivered at the World Future Society Conference. -Washington, D.C., July 1996.<http://edpa.coled.umn.edu/Futures/ALC.html>. - 67 p.

8. *HarkinsA.* Higher Education Service Futures: From Information to Knowledge. -June 1996. <http://edpa.coled.umn.edu/Futures/HiEdFutures.html>. -79 p.

9. *Cerych L.* Educational Reforms in Central and Eastern Europe: processes and outcomes // European Journal of Education.- 1997,-Vol. 32.-No.1.-С. 75-97.

10. Державна національна програма "Освіта (Україна ХХІ століття)". - К., 1994. -62с.

11. *ПреловскаяИ.* Образованию обещана доктрина // "Известия" (Москва, Россия). -1999.-12 октября.

12. *Страоісев В.И.* Перспективы развития высшей школы Республики Беларусь // Проблемы гармонизации образовательных стандартов. Сборник материалов международной конференции. - Минск, 1999. - С. 20-23.

13. *Кленко С.Ф.* Интегративна освіта і поліморфізм знання. -Кшв-Полтава-Харків:ПОПОПП, 1998.-С.13.

Alexander Demyanchuk

PHILOSOPHICAL, SOCIAL AND POLITICAL ASPECTS OF THE EDUCATIONAL REFORMS IN A POST- COMMUNIST SOCIETY AT THE BEGINNING OF THE NEW CENTURY

The transition from the totalitarian to democratic society implies deep changes of the social philosophy - satisfaction of social interests by means of a prioritized personal development rather than at the expense of it. In the context of economic, political and social globalization processes as well as transition from the information based to knowledge-based society the role of education in all aspects of national development rises up drastically. This article represents a comparative analysis of the current educational paradigm inherited to the old soviet system versus the future educational paradigm directed towards a support and thorough development of every individual. The urgent problems have been formulated that radically influence on stimulating real educational reforms in the course of general societal reforms, and their possible solutions are shown.